

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ

(MERSIN UNIVERSITY RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY)

KAAM

YAYINLARI

**OLBA
IV**

MERSİN
2001

KAAM YAYINLARI
OLBA
IV

©2001 Mersin/Türkiye
ISSN 1301-7667

OLBA dergisi hakemlidir

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez. Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of KAAM.

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde yada KAAM tarafından dağıtılan broşürlerde bildirilmiş olan formatlara uygun olduğu taktirde basılacaktır.

Articles should be written according the formats mentioned in the following web address or brochures distributed by KAAM

Her yıl Mayıs ayında çıkar.

Yayınlanması istenilen makalelerin, her yılın sonuna kadar aşağıda belirtilen iletişim adreslerine teslim edilmiş olması gerekmektedir.

Published each year in May. Articles should be sent to the following correspondence addresses till the end of the year.

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji ve S. Tarihi Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü
33342-MERSİN
TURKEY

DİĞER İLETİŞİM ADRESLERİ

Other Correspondance Addresses

Tel:00.90.324.361 00 01 (10 Lines)/162-163 or 372

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

e-mail: Kaam@mersin.edu.tr

Kilikia@usa.net

Teknik konulardaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç Dr. Mustafa AKSAN'a teşekkür ederiz.

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-IV

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-IV

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Tomris BAKIR
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN
Prof. Dr.Yıldız ÖTÜKEN

MERSİN
2001

OLBA'nın basılması için vermiş
olduğu tüm desteklerden dolayı,
Mersin Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Uğur ORAL'a
teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Nurettin Arslan	1
Kilikia Bölgesindeki Grek Kolonizasyonu	
Engin Akdeniz (Lev. 1).....	19
Pisidya Türünde Bir Depas Amphikypellon	
Şevket Dönmez (Lev. 2-5).....	27
Amasya Müzesi'nden Merzifon Kökenli Dört Çömlek	
Nesibe Kara (Lev. 6-19).....	31
Das Ostionische Frauenbild in der Archaischen Zeit	
R. Gül Gürtekin-Demir (Lev. 20-22)	65
Three Provincial Marbling Ware with Eastern Greek Aspects in Manisa Museum	
Carola Reinsberg (Lev. 23-26)	71
Der Polyxena-Sarkophag in Çanakkale	
Gonca Cankardaş Şenol (Lev. 27-31).....	101
Metropolis'den Hellenistik Döneme Ait Bir Grup Amphora Mühürü	
N. Eda Akyürek Şahin (Lev. 32-34).....	117
Eine Kleine Reliefbüste im Museum von Kütahya	
Lale Özgenel (Lev. 35-36).....	125
Anadolu'daki Yunan Dönemi Konutlarında Mekan Tanımı, Kullanımı ve Cinsiyet	
Fikret Özbay (Lev. 37-42).....	145
Elaiussa Sebaste ve Korykos Su Sistemi	
N. Eda Akyürek Şahin	163
Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton, Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü	
Emel Erten (Lev. 43)	183
A Glass Bottle with Three Pinched Feet in The Marmaris Museum	
Burcu Ceylan (Lev. 44-53).....	189
Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları	
Ayşe Aydın (Lev. 54-56).....	203
Die Langgewichte aus den Museen in Adana und Mersin	
Lale Doğer (Lev. 57-71)	209
İzmir Arkeoloji Müzesindeki Bitkisel Bezemeli Sgraffito Bizans Kapları	
Suna Güven (Lev. 72-73).....	225
Kıbrıs'ta Artemis	

KIBRIS'TA ARTEMİS (Lev. 72-73)

*Suna Güven

ABSTRACT

In the year 1980 an eroded statue of Artemis was found in Salamis in the Turkish Republic of North Cyprus. The find is highly interesting because it represents not the more widespread Greek type of the goddess but the type that is associated specifically with Ephesus - Artemis Ephesia - in western Anatolia. This paper intends to introduce the discovery of the Artemis-Ephesia statue near Salamis. It will also briefly discuss the implications and significance of the find which is not at all common in this part of the Roman world in the eastern Mediterranean.

Aphrodite'nin adasında Artemis

Akdeniz'in doğusundaki Kıbrıs adasını ünlü kılan özelliklerinden bir tanesi, etkisini yüzyıllarca sürdüren ve güzelliği ile ün yapmış olan tanrıça Aphrodite'dir. Troia'lı Priamos'un oğlu Paris'in aklını karıştıran Aphrodite, onu Miken kralı Menelaos'un karısı güzel Helena'yla ilişkiye yöneltmiş, bunun sonucunda antik dünyada ortaya çıkan uluslararası uzun bir çatışma doğu ve batı dünyalarını karşı karşıya getirerek, bir kentin hatta bir dönemin yazgısını belirlemekte büyük rol oynamıştır.

Ancak Artemis Ephesia'nın bir örneğinin Kıbrıs'ta bulunmuş olmasının, Roma döneminde, doğu Akdeniz'in kültür dinamiklerine ve karma dinsel ilişkilerine ışık tutması açısından önemli bir arkeolojik veri olduğu kuşku götürmez. Her ne kadar Kıbrıs'ın Aphrodite'si antik çağdaki yerel önemini korusa da, Artemis Ephesia'nın 1980 yılında ortaya çıkan varlığı, Roma dünyasının, kültürleri kaynaştıran, çok katmanlı uluslararası boyutunda Kıbrıs'ın da yerini aldığını göstermesi bakımından, oradaki çağdaş kültür zenginliğine işaret etmektedir. Kıbrıs'ın -bugün olduğu gibi- doğu ve batı dünyalarının kesiştiği bir noktada yer aldığı göz önünde bulundurulursa, çeşitli kültür etkilerinin kaynaştığı bir pota konumunda olduğunu söylemek pek yanlış olmaz¹. Kıbrıs'ta bulunan ve halen Güzelyurt'taki (Morphou) Arkeoloji ve Doğa Tarihi Müzesinde sergilenmekte olan Artemis Ephesia yontusunu bu yönüyle ele alacağız². Ancak, bunu yapmadan önce Artemis'in doğu ve batı bağlamındaki kimliğine ve bunun tanrıçanın görsel özelliklerine ve imgesine nasıl yansıdığını kısaca irdelemek yerinde olacaktır.

Doğu ve batı dünyasında Artemis'in kimliği

Artemis, hem doğuda, hem de batıda, Yunanistan'da ve Anadolu'da sıklıkla görülen ve bünyesinde çok farklı unsurları barındıran bir tanrıçadır³. Bu farklılıklar çok sayıda isim ve biçim çeşitliliğinde kendini gösterir. Anadolu'da Çatalhöyük'ten çok iyi bildiğimiz ana tanrıça motifi,

*Prof. Dr. Suna GÜVEN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Programı, Ankara 06531, TÜRKİYE.

1Kıbrıs'ta ortaçağ kiliselerinde görülen doğu ve batı sentezi için bkz. Güven 1999, s. 27-36.

2Güzelyurt Arkeoloji ve Doğa Tarihi Müzesi Müdürü Sayın Peyman Uzun'a bana gösterdiği ilgi ve verdiği yararlı bilgiler için teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

3Artemis'in özellikleri ve karma kimliği üzerine eski ve yeni bibliyografya için bkz. Ellinger 2000, s.65-69; Erhat 1972, s. 69-76; Çelgin 1986, s.XV-XVIII.

Hititlerde Kubaba, Phrygia'da ise Kybele olarak devam eder ve klasik çağdan Roma dönemine uzanır. Yunan din ve söylencelerinde Artemis adını alan tanrıçanın, Akdeniz dünyasının her yerine ve ötesine yayılırken geçirdiği karmaşık evrelerin ve değişimlerin gerek yazılı kaynaklarda, gerekse de görsel verilerde izlenmesi pek kolay değildir. Gerçek şu ki, Artemis'in kimliğinin farklı coğrafya ve zaman kesitlerinde bir bütün olarak incelenmesi hala birtakım sorunlar barındırmaktadır.

Hellen tanrıçası Artemis'in Apollon'un kızkardeşi olduğu ve annesi Leto'un onu Efes yakınlarında olduğu sanılan Ortygia'da doğurduğu antik kaynaklarda belirtilmektedir. Hellen Artemis'inin doğuşuna ve kimliğine ilişkin başka antik görüşler de bulunmakla birlikte burada bunlara değinmeyeceğiz. Homeros'un İlyada'sında ve birçok yontu ve betimlemede genellikle zarif ve genç olarak gösterilen Hellen Artemis'inin çok sayıdaki kişisel özellikleri arasında sıklıkla ok, yay, araba ve avcılıkla bağdaştırılarak Iokhera (ok saçan), Toksophoros (yay taşıyan), Toksotis (yay çeken), Khryselakatos (altın oklu), Hekatebolos (oklarını uzağa atan) gibi sıfatlarla anıldığı bilinmektedir⁴. Fakat Anadolu'da da yaygın biçimde rastlanan bu Hellen tarzındaki Artemis tiplmesi, ana tanrıça ile bağdaştırılan Artemis'le aynı değildir.

Daha Asiatik özellikler taşıyan ve adından da anlaşılacağı gibi Efes kentiyle yakından ilişkili olan Artemis Ephesia tiplmesi ise farklı çağrışımlar yapan anaç görünümlü bir tanrıçadır⁵. Büyük bir olasılıkla, İ.Ö.onuncu yüzyılda batı Anadolu'ya gelerek yerleşen Hellenler buradaki yerli halklarla kaynaşarak (*synoikismos*) onların inançlarıyla kendi geleneklerini birleştirdiler. Ortaya çıkan sentezde, Anadolu'nun en erken çağlarından bildiğimiz ve köklerini Sümer ve Mezopotamya'da da izlediğimiz doğurganlık ve bereketin simgesi ana tanrıça özünü kaybetmeden çağdas koşullara ayak uydurdu. Dolayısıyla, görkemli ve masif karakteri ve Asiatik özellikleriyle Hellen Artemis'inden çok farklı bir görünüm çizen Artemis Ephesia tipi klasik çağ boyunca sürekliliğini koruyarak etkisini Roma döneminde sürdürdü. Roma döneminin çok sesli kültür mozayığında hem Hellen Artemis'inin, hem de Artemis Ephesia'nın aynı kentte yanyana yaşayabilmesinin nedeni bu olsa gerek. Efes kentinin koruyucu tanrıçası olan Artemis Ephesia'nın bilinen üç heykelinden başka, aynı kentin yamaç evlerinde bir odada bulunan Hellen tipindeki genç ve zarif, giydiği ince *chiton* ve elinde tuttuğu *himation*'un havada uçan kıvrımlarıyla dinamik görünümlü mermer tanrıça heykeli buna güzel bir örnektir⁶.

Ephesus ve Artemis Ephesia

Ephesus kentinin ana tanrıçasını adak yazıtlarından, kent sikkelerindeki betimlemelerden ve bu kentte ele geçen üç büyük yontudan bildiğimize değindik. Sikkelerdeki betimlemeler tanrıçayı bazen tek başına,

⁴Çelgin 1986, s. 22-24.

⁵Efes'teki Artemis kültü ve tanrıçanın Asiatik özellikleri sorunsalı üzerine bkz. Bammer 1984, s.230-256; Fleischer 1983, s.81-93.

⁶Efes Müzesi Envanter no. 1572; yükseklik: 115 cm. İ.Ö. 4. yüzyıl stilinde yapılan bu yontu İ.Ö. 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Erdemgil 1989, s. 37.

bazen de bir tapınak kesitinde, tapınağın iç kısmında, kapıdan görünecek şekilde göstermektedir⁷. Efes'teki Artemis tapınağı o denli ünlüydü ki, daha sonra antik dünyanın yedi harikasından biri olarak anılacaktı⁸. Ne var ki, mimari ölçeği ve görkemi ile iz bırakan bu tapınağın evreleri, planı ve cephe görünümü mimar ve arkeologlar tarafından artık biliniyor olsa da, tapınağı ünlü kılan tanrıçasının *in situ* yontusu ele geçmemiştir. Artemis Ephesia'nın Efes'te bulunan üç yontusu, olması gereken yerde yani tapınakta değil, Efes'in yönetsel merkezindeki Belediye Sarayı'nda (*prytaneion*) ele geçmiştir⁹. Avusturyalı arkeolog Franz Miltner'in 1958 yılında yaptığı kazı sırasında 18 Eylül günü bulunan "Güzel Artemis" in ardından üç gün sonra iki Artemis daha ortaya çıkarıldı. Hepsi de iyi durumda ve dikkatli biçimde saklanmak üzere gömüldükleri izlenimini veren heykellerin ortak özelliği, sikkelerden bilinen ve Asiatik etkiler taşıyan Artemis Ephesia tipini temsil etmeleri idi. Kaliteli mermerden yapılan bu yontular, halen Efes Müzesi'nde sergilenmektedirler¹⁰.

Kısaca tanımlayacak olursak, Efes'teki yontular simetrik biçimde dimdik ayakta durmakta, ellerini öne uzatmaktadırlar. Tanrıçanın görkemli ve vakur bir hava verilen bu vaziyeti, Samos'tan gelen ve şimdi Louvre Müzesinde bulunan, yalın bir zerafet sergileyen Hera yontusunu, ya da arkaik dönemde tanrı yerine tapınılan ağaç kütüğü görünümündeki *xoanon* adı verilen heykelleri anımsatsa da, Artemis Ephesia'nın zengin ayrıntılarıyla bezenmiş yüksek başlığı (*polos*) ve özgün takılarıyla bunlardan ayrılmaktadır. Üstten alta doğru daralan giysisinin üzerinde tanrıçanın ilk rahibeleri oldukları düşünülen Amazonlara ait arılardan¹¹, düzgün sıralar halinde betimlenmiş bitki ve hayvan motiflerine ve yıldız burçlarının simgelerine kadar geniş bir imge repertuarı yer almaktadır¹². Bunlar arasında aslan, boğa ve geyiklerin yanısıra grifon ve sfenks gibi mitolojik yaratıklar da göze çarpmaktadır. Ayrıca yontunun iki yanında bulunan geyikler ve kollarında bulunan hayvanlar, Artemis'in doğa ile ilişkisini çarpıcı biçimde göz önüne sermekte, Anadolu'da çağlar boyu izlenebilen ve doğanın hakimi ana tanrıçayı simgeleyen *Potnia Theron* motifi ile süregelen bağlantısını ortaya koymaktadır.

Ancak Artemis Ephesia yontularının en çarpıcı yanı, boyunda asılı çelenk veya gerdanlığın altındaki çok sayıda memeyi andıran ve düzgün sıralar halinde dizilmiş oval nesnelere. Bu nesnelere analık vasıflarıyla özdeşleştirerek *multimammia*, ya da *polymastos* -çok göğüslü- olarak yorumlayanlar Artemis kültürünün anaerkil özelliklerini ön plana

7Donaldson 1966, s.21-32; Trell 1945, Lacroix 1949, s. 176-196.

8Trell 1999, s.76-97.

9Miltner 1958, s. 21-34, levha 5-12; Türkoğlu 1999, s.164-168.

10Büyük Artemis: Envanter no. 712, yükseklik: 292 cm.; Güzel Artemis: Envanter no. 718, yükseklik: 174 cm.; Küçük Artemis: Envanter no. 717. Efes Müzesinde sergilenmekte olan üç Artemis Ephesia heykeli üzerine bibliografya için bkz. Fleischer 1973, cilt 1, s. 14-15; cilt 2, levhalar: Büyük Artemis 12-17, Güzel Artemis 18-23, Küçük Artemis 24-28. Ayrıca bkz. Erdemgil 1989, s.113-115; Önen 1983, s. 143-147.

11Artemis'le arıların ilişkisi üzerine bkz. Elderkin 1939, s. 203-13.

12Artemis'in gıysileri üzerine daha geniş bilgi için bkz. Seltmann 1952, s. 33-51.

çıkarmaktadır. Ancak son zamanlarda bu yorum, göğüs uçlarının olmayışı gibi bazı ayrıntılarda sorunlu karşılanmakta¹³, farklı açıklamalara yol açmaktadır. İsviçreli araştırmacı Gérard Seiterle¹⁴ bu nesnelere kadın memelerinin temsil edilmediğini, boğa testislerinin betimlendiğini öne sürmektedir. Belli dönemlerde Artemis kültü ile ilgili ayinlerde kurban edilen boğaların testislerinin kesilerek bu kanlı uzuvların, üzerine gerçek elbiseler giydirilmiş olan *xoanon* heykellerinin boynuna asıldığını göz önüne alırsak, bu yorumun -herkes tarafından kabul görmese de- gözardı edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Kanımızca, bu görüşün kabul edilmesi, bazı araştırmacıların dediği gibi Artemis Ephesia'nın bereketi simgeleyen anaerkil gücünü -başka bir etkene bağlı kılındığı için- azaltan bir yorum değildir.

Artemis Ephesia'nın, birçok özelliği bünyesinde barındıran bir tanrıça olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Efes kentinin günlük yaşamında ve coğrafyasında önemli yer tutmaktadır. Örneğin, İ.S. ikinci yüzyılın başlarına tarihlenen bir yazıt, kentin ileri gelenlerinden olan Caius Vibius Salutaris'in İ.S. 104 yılında yaptığı bir bağış çerçevesinde, Artemis'e ithaf edilen 31 heykelin, her onbeş günde düzenli bir biçimde Artemis tapınağından tiyatroya, oradan da tekrar tapınağa bir merasim alayı eşliğinde taşınmalarını öngörüyordu¹⁵. Adak yazıtlarının yanı sıra, Efes kentinin tiyatro ve tapınak gibi önemli kamu yapılarını ön plana çıkaran kentsel planlama anlayışı¹⁶ da kentin sürekliliğinde Artemis'in önemini vurgulamaktadır. Yine de, Artemis Ephesia'nın anaerkil gücü belki en güzel ifadesini Büyük Tiyatro'da vaaz vermek isteyen Aziz Paulus'a karşı "Efeslilerin Dianası uludur" diye haykıran onbinlerce Efeslinin tepkisinde bulmaktadır¹⁷. Bu yerel tanrıçanın sürekliliğini daha sonra Hıristiyanlığın yayılması ve pagan inanın gerilemesiyle Meryem Ana'ya verilen önemde izleyebiliriz.

Kıbrıs'ta Artemis Ephesia

Efes dışında Artemis kültürünü batıda İspanya, doğuda Suriye'ye kadar izlemek mümkündür. Örneğin, İspanya'da Saguntum'da¹⁸, Ürdün'de Gerasa'da (Jerash) Artemis tapınakları bulunmaktadır. Daha yakına bakacak olursak, Sardis ve Magnesia ad Maeandrum'daki tapınakları sayabiliriz. Magnesia'da Hermogenes'e ait Artemis tapınağının -aynen Efes'teki Artemis tapınağı gibi- *in situ* kült heykeli henüz bulunmamıştır. Fakat kent sikkeleri ve Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında yapılmakta olan Magnesia kazıları sırasında araştırılan *theatron* yapısında bulunan Artemis kabartması bize buradaki tipin Artemis Ephesia tipine benzerliği konusunda ipuçları vermektedir.

13Bu konudaki cesitli yorumların değerlendirmesini yapan Lynn R. LiDonnici (1992), bilimde feminist akımlar ve buna tepkiler bağlamında Artemis Ephesia'nın kimliği konusunu ele almakta, günümüzdeki yaklaşımların kökenine ilginç bir bakış getirmektedir.

14Seiterle 1979, s.3-16. Gérard Seiterle bu önerisini ilk kez Londra'da 1978 yılında yapılan Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi'nde sunmuştur.

15Elsner 1997, s.182.

16Onaran 1990; Parsons 1991; Yegül 1995.

17Parsons 1991, s. 113.

18Bellido 1963, s. 87-98.

Ayrıca Artemis Ephesia tipinin yaygınlığı, özellikle Roma döneminde *Pax Romana* altında doğu dinlerinin daha popüler hale gelmesiyle geniş bir alanda etkili olmuştur¹⁹.

Ancak şimdiye kadar Kıbrıs'ta Artemis Ephesia tipine rastlanmamıştı. Dolayısıyla Salamis'te bulunan bu yontu, Artemis Ephesia tipinin buraya da ulaştığını göstermesi bakımından yeni ve önemli bir veridir²⁰. Ne yazık ki, 7 Ağustos 1980 tarihinde bulunan bu yontunun konteksti hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Dolayısıyla, bir kamu yapısı veya özel bir konut bağlamında değerlendirme yapmak olanaklı görünmemektedir. Yine de, sözkonusu yontunun Hellen tipindeki Artemis'i değil, Artemis Ephesia tipini yansıttığını kesinlikle söyleyebiliriz.

Yontu halen KKTC Güzelyurt Arkeoloji ve Doğa Tarihi Müzesinde bulunmaktadır. (Envanter no. GY 80/4). Roma döneminde İ.S. 2. yüzyılda Hadrianus/Antoninus dönemine tarihlenmekte olup, yüksekliği 67 cm., genişliği ise 26.6 cm.dir (Fig. 1). Ayakta duran, omuzlardan ayaklara doğru gittikçe incelen simetrik ve frontal kompozisyonuyla masif bir görünüm sergilemektedir. İki yanında, kendi kaideleri üzerinde duran birer hayvan ona eşlik etmektedir. Bunlardan bir tanesi, narin gövdesi ve ince biçimli bacaklarıyla olasılıkla bir geyik yavrusunu tasvir etmektedir. Tanrıçanın solunda yer alan bu hayvan (Fig. 2), karnının altından kare kesitli, üst ve alttan profilli bir kaide ile desteklenmekte olup, sağ arka bacağı yere basmaktadır. Hayvanın başı ve diğer üç bacağı diz hizasından kesik olup eksiktir. Sağ taraftaki hayvanın ise yalnızca kaide üzerindeki toynak izleri ve destek kaidesinin alt yarısı mevcuttur. Kendisine eşlik eden hayvanlar gibi, tanrıçanın da kendi kaidesi olmalıydı; ancak noksan olan kaide yanında, tanrıçanın ayakları da eteğinin altından görünmemektedir.

Tanrıça yontusu, eşliğindeki hayvanlar gibi beyaz mermerden yapılmıştır. Ancak farklı ve daha koyu renkte bir malzemeden yapılan yüzü başına sonradan oturtulmuştur. Aynı şekilde, tanrıçanın ellerinin de vücudun yontulduğu mermerin parçası olmayıp, dirsek hizasından açılan deliklerden tutturularak eklendiği anlaşılmaktadır. Sağ ve sol kolların üzerinde oturan ve tanrıçanın boynundaki çelenge yönelerek ona tutunan aslan yavruları da, tanrıçanın yontulduğu aynı mermer bloğunun parçasıdır. Ancak eller ayrı olarak yontulmuş olsa da, tanrıçanın yüzü gibi farklı ve daha çarpıcı bir malzemeden yapıldıklarını -büyük bir olasılığın ötesinde- kesin olarak söyleyemiyoruz.

Kıbrıs'taki tanrıça, başlığı, eteği ve üst torso ayrıntılarıyla Artemis Ephesia tipinin tipik bir temsilcisi konumundadır. Göğüsün çelenkle boyun arasındaki epeyce aşınmış olan üst kısmı dışında, yontunun ayrıntıları iyi korunmuş olup, kolaylıkla seçilebilir durumdadır. Buna göre, başlığın altından çıkan ve yüzün iki yanından sarkan lapetler üzerinde, ikisi altta ve biri üstte olmak üzere üçer grifon bulunmaktadır.

19Fleischer 1973; Thiersch 1935.

20Güven 2000, s.137-149, resim 1-3.

Eteğin orta kısmında yukarıdan aşağıya beş sıra halinde grifon, sfinks ve geyiklerden oluşan diziler görülmektedir. Ortada bulunan üçüncü sıradaki boynuzlu hayvanın iki yanında birer insan figürü yer almaktadır. İlk üç sırada üçer, alttaki iki sırada ise yalnızca ikişer figürün bulunması bu masif yontuya aşağıya doğru incelen zarif bir görünüm kazandırmaktadır. Eteğin her iki yanında beşli figür dizilerinin paralelinde kasetler görülmektedir. Ancak bu kısımlar epeyce aşınmış olduğundan içlerindeki betimlemeler pek seçilememektedir. Yine de, bunların, arı, rozet veya hayvan figürlerinden oluştuğunu varsaymak yanlış olmaz.

Kuşkusuz tanrıçanın en çarpıcı yanı boynundan sarkan çelengin altında yer alan çok sayıdaki yumurta şeklindeki nesnelere dir. Birbiri üzerine bindirilmiş dört dizi halinde düzenlenmiş bu nesnelere en alt dizide altı, ikinci sırada yedi, üçüncü sırada on, en üst dördüncü sırada ise onüç adettir. Toplamı otuzaltı adet olan bu nesnelere sayısı, bilinen Artemis Ephesia örneklerinde alışlagelenden fazladır. Hem sayıları, hem de yontunun orta kısmındaki görkemli görünümüyle görsel etkinin odak noktasının oluştururlar.

Kıbrıs'taki Artemis Ephesia yontusunun iki özelliğini vurgulamak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, yüzünün -belki ellerinin de- farklı malzemeden yapılarak belirginleştirilmiş olması, diğeri ise yumurta biçimindeki nesnelere boğa testisleri olduklarına ilişkin kuramı desteklemesidir. Kıbrıs'taki Tanrıça, yüzünün ayrı bir malzemeden yapılmış olması (Fig. 3) özelliği ile, Efes'te bulunan ve prototip diyebileceğimiz örneklerden ayrılmaktadır. Romalıların hızlı üretimi özendirerek ve önceden yapılmış heykel kalıplarına aynı veya farklı malzemelerden kişilik ve/veya kimlik kazandıran yüzlerin eklenmesi yaygın bir yöntem idi²¹. Bunun bir örneğini, Artemis yontusunun bulunduğu Salamis antik kentinin hamamlarındaki bir kadın yontusunda görebiliriz (Fig. 4). Fakat Kıbrıs'taki Artemis'in bu bakımdan en yakın paralelini, benzer biçimde Hadrianus dönemine tarihlenen ve günümüzde Napoli Ulusal Müzesinde sergilenmekte olan Artemis Ephesia tipindeki yontuda görmekteyiz²². Boyu 203 cm. olan bu güzel yontunun yüzü, elleri ve etek altından görünen ayakları siyah bronzdan yapılmıştır. Bu şekliyle, tanrıçanın vücuduna ait görülebilen kısımlar, takı ve giysilerinden ayrıştırılarak vurgulanmakta, onu daha etkili hale getirmektedir. Dolayısıyla, tanrıçanın yüzünün farklı bir maddeden yapılmasının, Roma yontu sanatında sıklıkla görüldüğü gibi salt ekonomik ve pratik bir seçim olmayıp, dinsel bir tercih olduğu akla gelmektedir. Aynı bağlamda, daha sonraki yüzyıllarda, Sumela Manastırında ve başka örneklerde olduğu gibi, Meryem Ana'nın bazen siyah olarak tasvir edilmesini²³, zamanla yağlama veya isten oluşan kararmadan çok, eski bazı kültürlerin Hıristiyanlığa etkisi olarak yorumlamak mümkün görünmektedir.

21Onians 1999, s. 156-157.

22Maulucci 1998, s. 48; Thiersch 1935, s. 17-20.

23Eyice 1966, s. 246-247.

Kıbrıs'taki Artemis yontusunun vurgulamak istediğimiz ikinci özelliği ise yumurta şeklindeki nesnelere sıralanışı ve konumudur. Bunlara dikkatle bakıldığında, kadın göğüslerinin normalde bulunması gereken yerin biraz altında, neredeyse karın üzerinde yer aldıkları görülmektedir. Bu da bize, çok memeli *polymastos* yorumunu zayıflatır gibi görünmektedir. Bu durumda, oval nesnelere boğa testisleri olması akla daha yakın gelmektedir. Buna ek olarak, özellikle en üst sıradakilerin irili ufaklı ama düzgün dizilişi, tanrıçanın vücudundan büyüyen doğal bir uzuvdan çok, bir şerite geçirilip kolye gibi asılmış nesnelere izlenimini vermektedir. Napoli'deki örnekten hareket ederek, tanrıçanın vücudunun görünen doğal kısımlarının farklı bir renk ve malzemeyle vurgulandığını kabul edersek, "meme"lerin neden bu işlemde ayrı tutulduğunu sormamız gerekir. Dolayısıyla, aynı gerekçeyle, Kıbrıs'taki tanrıçanın her ne kadar ayak ve ellerinin hangi malzemeden yapıldığını bilmemek de, yüzünün farklı oluşunu bu şekilde açıklarsak, oval nesnelere, memelerden çok, testisleri ifade ettiklerini düşünmemiz gerekecektir. Böylelikle, Kıbrıs'taki Artemis Ephesia yontusunun Efes'te bulunan yontuların önemli bir özelliğine açıklık getirdiğini söyleyebiliriz.

Daha geniş bağlamda ise, Kıbrıs'ta bir Artemis Ephesia tipinin bulunmuş olması, burada da kozmopolitan Roma dünyasındaki dinsel çoğulculuğun geçerli olduğunun gösteriyor. Batıda, Roma, Pozzuoli ve Pompeii ve daha birçok kent, Serapis ve Isis gibi doğulu tanrıları nasıl algılayıp kabul etmişse, Kıbrıs'ın da bu gibi çağdaş akımlarda geri kalmadığını görüyoruz. Kaldı ki, daha önce değindiğimiz gibi, Artemis çok yönlü bir tanrıçadır. Bazen Artemis Ephesia şeklinde, bazen de doğulu karakterini kaybetmeden, Pamphylia'da olduğu gibi Artemis Pergaea gibi yerel kimliklerle karşımıza çıkar. Dolayısıyla yontulardaki bazı benzerlikler şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde Kıbrıs'ın ana tanrıçası Aphrodite'nin de anaç ve anaerkil yönleriyle Artemis, Hera ve Demeter gibi tanrılarla yakın ilişkilerinin bulunduğu kuşku götürmez²⁴. Bu nedenle ilerideki çalışmalarda bu yönün daha yakından irdelenmesi yararlı sonuçlar doğuracaktır. KKTC'de son zamanlarda yapılan çalışmalarda Neolitik dönemin erken evrelerine ait ve Anadolu-Kıbrıs ilişkilerini kanıtlayan somut ve çarpıcı veriler ortaya çıkmıştır. Daha sonraki ve Roma dönemlerine ait verilerin artmasıyla bu ilişkiler daha da netlik kazanacaktır²⁵.

FIGÜR LİSTESİ

1. Güzelyurt Arkeoloji ve Doğa Tarihi Müzesinde Artemis
2. Artemis yontusu yanındaki geyik yavrusu
3. Artemis yontusu, cephe görüntüsü
4. Roma yontusunda prefabrik yöntem

²⁴Fleischer 1981; Friedrich 1978, s. 9 v.d.

²⁵Şevketoğlu 2000a; Şevketoğlu 2000b. Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Coşkun Özgünel başkanlığında Salamis kentindeki kazılar 1998 yılından beri sürmektedir. Mersin Üniversitesinden Prof. Dr. Serra Durugönül başkanlığında ise Karpaz bölgesinde 2001 yılında yüzey araştırmaları başlatılacaktır.

Bibliography and Abbreviations

- Bammer 1984 Bammer, A., *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*, Graz.
- Bellido 1963 Bellido, A. Garcia y, "Das Artemision von Saguntum" *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Madrider Abteilung*, 4, 87-98.
- Ellinger 2000 Ellinger, P. "Artemis", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, der. Y. Bonnefoy, I. cilt, 65-69, İstanbul.
- Çelgin 1986 Çelgin, G., *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, İstanbul.
- Donaldson 1966 Donaldson, T.L., *Architectura Numismatica: Ancient Architecture*, Chicago.
- Elderkin 1939 Elderkin, G.W., "The Bee of Artemis", *American Journal of Philology*, 60, 203-213.
- Elsner 1997 Elsner, J., *The Origins of the Icon: Pilgrimage, Religion and Visual Culture in the Roman East as 'Resistance' to the Centre* The Early Roman Empire in the East, der. Susan Alcock, Oxford.
- Erdemgil 1989 Erdemgil, S., *Ephesus Museum Catalogue*, İstanbul.
- Erhat 1972 Erhat, A., "Artemis", *Mitoloji Sözlüğü*, 69-76.
- Eyice 1966 Eyice, S. "Trabzon Yakınında Meryem Ana (Sumela) Manastırı", *Bellekten*, XXX, 243-264.
- Fleischer 1983 Fleischer, R., "Neues zu kleinasiatischen Kultstatuen", *Archäologischer Anzeiger*, 98, s.81-93.
- Fleischer 1981 Fleischer, R., "Artemis Ephesia und Aphrodite von Aphrodisias", *Die*

- Orientalischen Religion im Römerreich, der. M.J. Vermaas, Leiden, s. 298-315.
- Fleischer 1973
Fleischer, R., Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien, 2 cilt, Leiden.
- Friedrich 1978
Friedrich, P., The Meaning of Aphrodite, Chicago ve Londra.
- Güven 2000
Güven, S., "Artemis Ephesia in North Cyprus" Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi/Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies, 13-17 Kasım/November 2000, Gazimağusa, Cilt/Volume: 1, History, der. İsmail Bozkurt, 137-152.
- Güven 1999
Güven, S., "Lusignan Kings and Cathedrals in Medieval Cyprus", Aptullah Kuran İçin Yazılar/Essays in Honour of Aptullah Kuran, der. Ç. Kafesçioğlu ve L.Thys-Şenocak, İstanbul.
- İndirkaş 2000
İndirkaş, Z., Ana Tanrıça Kybele ve Günümüz Türk Resmi", Uluslararası "Sanatta Etkileşim" Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 25-27 Kasım 1998, Bildiriler, 148-153, Ankara.
- Lacroix 1949
Lacroix, L., Les reproductions des statues sur les monnaies grecques, Liège.
- LiDonnici 1992
LiDonnici, L., "The Images of Artemis Ephesia and Greco-Roman Worship: A Reconsideration", Harvard Theological Review, 85, 389-411, Figür 1-7.
- Mauucci 1998
Mauucci, F.P., The National Archaeological Museum of Naples, Roma.
- Miltner 1958
Miltner, F., "Die neuen Artemisstatuen aus Ephesos", Anatolia, 3, 21-34, levha 5-12.

- Onaran 1990 Onaran, K., "Efes'in Öğrettikleri", Girişim-Media ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, 1, 39-43.
- Onians 1999 Onians, J., Classical Art and the Cultures of Greece and Rome, New Haven ve Londra.
- Önen 1983 Önen, U.E.S., Ephesus, Ruins and Museum. The City's History through Art, İzmir.
- Parsons 1991 Parsons, P.W., "Reflections Upon the Great Theatre at Ephesus", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 9:2, 109-116.
- Seiterle 1979 Seiterle, G., "Artemis - Die Grosse Göttin von Ephesos", Antike Welt 10, 3-16.
- Seltmann 1952 Seltmann, C.T., "The Wardrobe of Artemis", Numismatic Chronicle, 6. ser. 12, 33-51.
- Şevketoğlu 2000a Şevketoğlu, M., "Tatlısu-Çiftlikdüzü", Caretta Caretta, 3, 36-40.
- Şevketoğlu 2000b Şevketoğlu, M., "A History of Survey on Cyprus", Journal of Cyprus Studies, 16/17, 125-150.
- Thiersch 1935 Thiersch, H., Artemis Ephesia: Eine Archäologische Buchandlung, Berlin.
- Trell 1999 Trell, B., "Ephesos'taki Artemis Tapınağı", Antik Dünyanın Yedi Harikası, s. 76-97, İstanbul.
- Trell 1945 Trell, B.L., The Temples of Artemis at Ephesos, American Numismatic Society Numismatic Notes and Monographs 107, New York.
- Türkoğlu 1999 Türkoğlu, S., Efes'in Öyküsü, İstanbul.
- Yegül 1995 Yegül, F., "Efes ve Sardis: Antik Çağda Kentleşme ve Anadolu Seçeneği", Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yılı Konferansları, 77-96, Ankara.

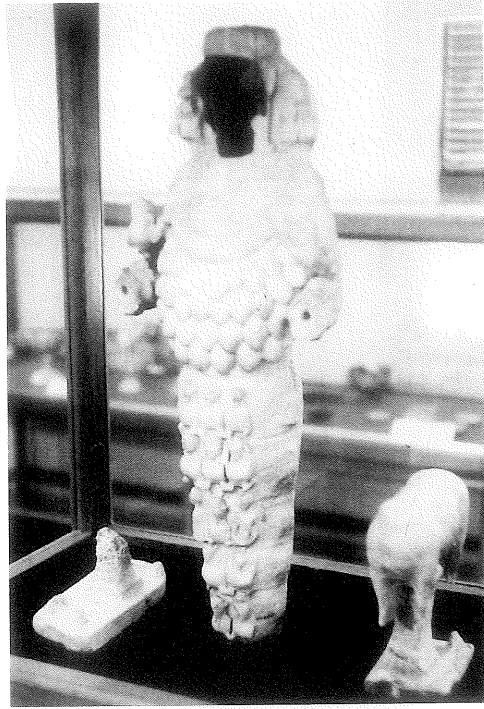

Fig. 1

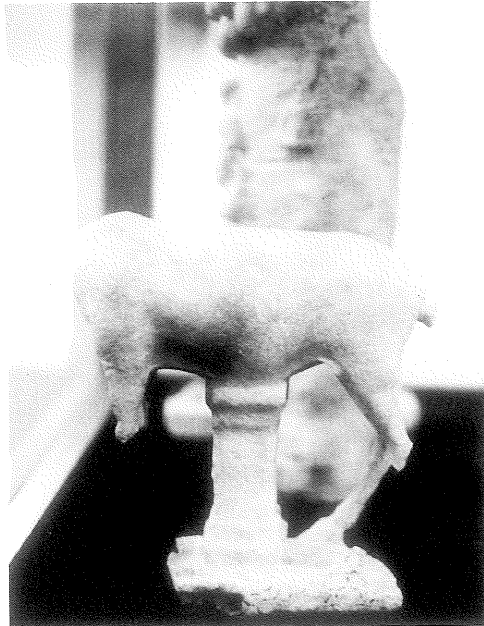

Fig. 2

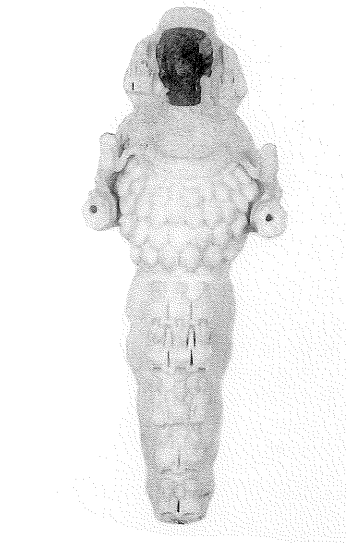

Fig. 3

Fig. 4